

զանեցի Մարտիրոս վարպետն ևս առաւել զմարմաւոր ծնաւդն զՏէր Մարտիրոսն և զԲանդաբն յիշեցէք, և զրեցաւ և աւարտեցաւ սուրբ աւետարանս թվին ՌՀԼ-ին »:

Անշուշտ, վերոյիշեալ նկարագրութիւնը ամենաթոյլ մի ճիշդ է այն ահաւոր բրու-նութիւնների հանդէպ, որոնց սրտառուչ նկարագրութիւնը տւել է Ա. Դաւրիթի պատմագիրը. ընդ ամենը 25 տարի փէրիոյ գիւղերում հաստատւած մերկ և բոկոտն հայ զաղթականութիւնը ենթարկւած է բռնաւորի կրօնական հալածանքներին և սովալլուէ հայութիւնը իւր խղճի ազատու-թիւնը ձեռք է բերում 2200 թուման տուգանքի վճարումով. թէ ինչ ահռելի զոմար էր այդ 300 տարի առաջ՝ դրամի սակաւութեան այն զարում՝ կարելի է պատ-կերացնել հետեւեալ հաշիւից. 2200 թու-մանը հաւասար է 22,000 զոանի, իսկ մէկ զոանը՝ 1,000 դինարի. այն ժամա-նակ մէկ լիտր՝ հացը արժէր մօտ 4-6 դինար, իսկ այժմ 2 և կէս զոան (կամ 2500 դինար). այն ժամանակ 15-20 թումանով կարելի էր գնել կամ պա-տրաստել մի ընդարձակ բնակարան Ն. Ջուղայում, իսկ այժմ միջակ մեծութեամբ մի բնակարան հազիւ կարելի է գնել 2-3 հազար թումանով: Այս համեմատութիւնից պարզ է, թէ փէրիացոց վճարած 2,200 թումանը ինչ խոշոր զոմար է եղել. իսկ թէ ինչպիսի ղոմարութեամբ է գանձել յիշեալ զոմարը՝ թող երևակայութիւնը պատկերացնէ:

Շահ Աբասի շնորհած կրօնի ազատու-թիւնը՝ համաձայն վերոյիշեալ յիշատա-կարանի՝ ահա այդ ձևով է եղել, և դա ո՛չ թէ մէկ անգամ, այլ բազմաթիւ ան-գամներ, ո՛չ միայն Շահ Աբասի օրով, այլ և յետնորդ Շահերի օրով. կրօնը վա-ճառքի ապրանք էր և Պարսից Թագաւոր-ների համար եկամուտի անսպառ աղբիւր:

Ջուղա-Սպահան,

Ս. ՄԵԼԻՔ-ՅԱՎՈՐԵԱՆ

2. Մէկ և՛որը հաւասար է մօտ 16 ոտական զըր-վանքայի:

ՔՆՆԱՎԱՆ ՆՇՄԱՐՆԵՐ ԵԶՆԻԿԻ ՄԱՍԻՆ

(Լ. Մարիէսի աշխատութեան աւթիւ)

(Շար. տես Բազմ. 1926 էջ 866)

Ուշի ուշով դիտելով Եզնիկի երկը, « Եղծ ազանդոց »-ի բնագիրը, իր ներկայ կացութեամբ, զալիս ենք այն եզրակա-ցութեան, որ նա յերկարուած է երկու տեսակ նիւթից, հիմնական և թարմատար: Մէկը՝ նրա դրական շէնքի քարերն են, միւսը՝ շաղպալ, նրանք տարբեր են ծագու-մով և արժէքով:

Արջ նրանց իրար մօտ բերել և ջարել կանոնաւոր գծերով նուրբ խմբազրական գործ է, մի տեսակ վերագրութիւն այն մտքով, ինչ որ ասացինք յառաջարանի նկատմամբ: Հիմնական անուանածս մասն-ը, անկասկած, թարգմանածոյ են. և ոչ միայն զնոստիկների յանդիմանութիւնը, որ Մեթոդի հայացումն է, այլ և Մարկիոնի, ինչպէս և զրուանականութեան և յոյն փիլիսոփաների հայեացքների:

Թարմատար հատուածներն ևս, թուում է, զբաւոր աղբիւրներից են քաղած. գտնէ հայ ժողովրդական մտաշխարհին վերաբե-րեալ նիւթերը, անպայման, առնուած են մի զբաւոր յիշատակարանից որ հասել է մեզ:

Քնականօրէն ծագում է մի օրհասական հարց. արդեօք միևնոյն անձն է, որ հայե-ւրէնի է վերածել օտար աղբիւրները և յետոյ նրանց աւելացրել այն՝ ինչ որ գտել է պատրաստի ընթացիկ հայ զրականու-թեան մէջ, թարգմանածոյ թէ ինքնուրոյն, և այսպիսով շաղկապել մի ամբողջական երկ. թէ այլ ոք է, որ թարգմանել է օտարը և այլ՝ որ խմբագրել է, խառնելով օտարը և հայ նիւթերը՝:

1. Հայ նիւթի ասելով լինք ուղում հասկանալ այն-պիսի մանրուց, ինչպէս « Բարաբանիք » մեկնութիւնը. որ խմբագրի անմական կարծիքը կարող էր լինել, նմուշ ժողովրդական կոլուած սուղաբանութեան. խորամանի բերե թէ Արեւի մականուն է « Կառ յարեւ զարեակ-նառնելէկան արկանելոյ, ուստի և գանունն իւր խորա-

Եթէ մի անձի գործ է, արդեօք հնա-
բաւոր է հայ ֆուլլուրի թանգագին էջերը
պարունակող «Հարցունք Գրիգորի» յի-
շատակարանը, որ աղբիւր է ծառայել Եղծ
աղանդոցին, առանկէ և զետեղել հայ
գպարութեան արևածագին: Իսկ եթէ չէ,
եթէ յիշատակարանը աւելի ուշ գրութիւն
է, ինչպէ՛ս հասկանանք նրա ձուլումն երկի
ամբողջութեան հետ:

Կամ Հիպպոլիտի հատուածը, ո՞վ է ներս
առել երկի մէջ, զրգի վերջին ճարտա-
բապէսը՝ Թէ իսկական հեղինակն ինքն
Եղծիկը և ուրեմն Հիպպոլիտի թարգմա-
նութիւնը նախ քան Եղծիկն է: Դժուար
բարցիք են, սերտօրէն կապուած հայ զը-
պարութեան ծագման բարդ հարցին:

«Եղծ աղանդոցն» իր նիւթով և բո-
վանդակութեամբ իսկ մի ինքնօրինակ երե-
ւոյթ է ամբողջ հայ գրականութեան մէջ և
նորա բազմիւր գրական երախայրիքների
կողքին, նորա այնքան վաղ երևումը, գրեթէ
առեղծուած: Այնչափ մի մեթաֆորա առիթ
լինելու էր. պարզիւ նորա կականակէ շար-
ժառիթը, կը նշանակէր ձեռք բերել մի
վստահելի կռուան, ժամանակագրական
յննակէտ, ներշնչածս կասկածները որոշ
սահմանների մէջ պահելու համար:

Եղծիկի ժամանակ ընդհանուր եկեղեցու
կեանքի մէջ ամենախոշոր երևոյթը Եփե-
սոսի ժողովն էր: Եթէ ոչ ներկայ և մաս-
նակից ժողովի զբաղմունքներին և կամ
սոսկ ականատես, 431 թուի մօտերը
այնտեղ լինելով՝ մօտէն ծանօթ էր ժողո-
վի գործունէութեան:

Ժողովականները նիստերը փակելուց
յետոյ մի նամակ են ուղղում կեղեսոսին
պապին (422-432), ամփոփ հաշիւ ներ-
կայացնելով ժողովի գործունէութեան մա-
սին: Նամակի վերջում ասում է հետեւեալը.
«Ἀναγνώσθεσαντες ἐν τῇ ἀρχῇ συνόδῳ τῶν
ὑπομονημάτων τῶν πεπραγμένων ἐπὶ τῇ κα-

θαιρέσει τῶν ἀνοσιῶν Πελαγιαῶν καὶ Κελε-
στιαῶν, Κελεστίου Πελαγίου, Ἰουλιανοῦ,
Περσιδίου, Φλώρου, Μαρκελλίνου, Ορεντίου
καὶ τῶν τὰ αὐτὰ τούτοις φρονοῦντων, ἐδι-
καιώσαμεν καὶ ἡμεῖς ἱσχυρὰ καὶ βέβαια
μένειν τὰ ἐπί' αὐτοῖς ὠρισμένα παρὰ τῆς
σῆς σεοσεβείας. P. L. 50 col 522.) «Կար-
դալով սուրբ ժողովում այն վաւերագիր-
ները որ վերաբերում են անարժան Պելա-
գիականների և կեղեսոսականների կար-
գալուծման, այն է կեղեսոսի, Պելագի,
Յուլիանի, Պերսիդի, Փլուրի, Մարկելլինի,
Որենտի և միւս սրանց նման խորհողների,
որոշեցինք մենք ևս, որ քոյդ Աստուա-
ծապաշտութեանը կողմից տուած վճիռը
հաստատւ և անխախտ մնայ»:

Պելագիականութիւնը բաւականին զո-
րեղ շարժում էր, որ արեւմուտքից անցաւ
նաև արևելք և կարող էր ծանր հետևանք-
ներ ունենալ, եթէ Ս. Ալգուստինի ընդ-
դիմութիւնը չլինէր, որի շնորհիւ նորա-
ւոր ուսմունքը խեղդուեց:

Պելագ-Ալգուստինեան վէճը սերտօրէն
կապուած էր անձնիշխանութեան հարցին:
Արիթը Ալգուստինի աղօթքն էր. «da
quod iubes et iube quod vis» տուր
ինչ որ հրամայում ես, և հրամայիր
ինչ որ ուզում եմ: Պելագ (Pelagius)
կրօնաւորը այս մտքի մէջ տեսնում էր
մարդու թանգագին իրաւունքի նսեմա-
ցումն: Նորա բողոքը շուտով համակրող-
ներ գտաւ, որոնց մէջ ամենից մոլեռանդն
էին կեղեսոս (Celestius) և Յուլիան:

«Libertas arbitrii, qua a Deo
emancipatus homo est, in admitten-
di peccati et abstinendi a peccato
possibilitate consistit» «անձնիշխա-
նութիւնը, որով մարդս ազատագրուած է
Աստուծոց, մեղք գործելու կամ մեղքից
հրաժարելու հնարաւորութիւնն է»:

Անձնիշխանութիւն, յուսարէն օտէջօսւօ,

մանոյ առ»: Խորամանկ Արեւմտի, ուրեմն Արեւմի. մի
այլ և աւելի զին հնչումն է: աւելի ուշից Հարթման. բայց
մեր հեղինակը սխալմամբ կապում է պարթիկ խար: ինքն
բարիք, որ արեւ է նշանակում, և հետագայ մի մտացածին
բացատրութիւն:

1. Runze, Freiheitswillen, Realencyclopädie
für Prot. Teol. Kirche, հատ 21. 42 812.

2. Pelagii libellus fidei (P. L. 45 e 1716). J.
Tixeront, Hist. des dogmes II 488.

առիթ ունենար ծանօթանալու աղմկող հարցին: Թերևս այս պայմաններում է որ յղացել է իր մեծ գրական գործի միտքը: Մարդու ազատութեան անձնիշխանութեան շուրջը բոլորող վիճարանութիւնն և այն՝ ընդհանուր եկեղեցու ծոցում մի աւելի քան պատեհ գէպը էր, որպէս զի հայ եկեղեցականը պարտք զգար նոյն հարցը որոշալու և հետեանքը ներկայացնելու իր հայրենի եկեղեցուն ճշմարտութեան լուսով:

Գուցէ առարկին, որ պելագրիականութեան մասին խօսք չկայ Եզնիկի մօտ: Ճիշդ է, Պելագրի վարդապետութիւնը զոն մի ժամանակ շարունակեց վրդովել արեւմտեան եկեղեցին, և որոշ արձագանգ ունեցաւ և Նեստորականութեան շրջաններում, այնպէս որ տակաւին վեցերորդ դարու վերջին աստիճան կաթողիկոսը նշովը էր կարգում նրանց, որոնք մեղքն ի բնէ են համարում՝ սակայն պէտք է խոստովանել, որ արեւելեան եկեղեցու համար նորալուր ուսմունքը միանգամայն անհետեանք անցաւ: Մասնաւորապէս Հայ եկեղեցու համար կարեորն այդ ուսմունքը չէր, այլ նրա հիմը կազմող գաղափարական խմորը: Տակաւին քրիստոնէութեան առաջին քառագոյնները Յուստին, Թէոփիլ, Հիպոլիտ և միւսները և նրանց հետեւութեամբ եկեղեցական գրողները ըստ արժանւոյն ու շնորհութեան էին առել անձնիշխանութեան սկզբունքը: Պելագրի գէպը մի նոր խթան էր յառաջ մղելու և վճռական տեսակէտ մշակելու մի հարցի վրայ, որ քրիստոնէութեան բարոյականութեան խարիսխն է կազմում:

Ահա այս պահանջին հոգատարը հայ

եկեղեցու համար եղաւ Եզնիկն իր նշանաւոր երկով: Կապելով Եղծ աղանդոցի յղացումը Եփեսոսի հետ, բնաւ չենք ուզում գործնով կանխորոշել և նրա ծնունդը: Եզնիկը մօտ է կանգնած Պրոկլի Թերթին՝:

Եթէ միւս հայ հեղինակները իրենց թերութիւններով են անվստահելի. Եզնիկն, ընդհակառակ, իր գործի կատարելութեամբ է, որ կասկած է յարուցանում: Մեր տպաւորութիւնն այն չէ, որ «Եղծ»-ը՝ իր տեսակում առաջին գործ է: Կազմը շատ բարդ է, թէն պարզ է թուում, մեծն է մի շքեղ հագուստի, որ սակայն տեսակ տեսակ կտորներէից է կազմուած: Արդեօք կտորները նոյն հեղինակին են պատկանում, թէ նրանցից շատերը զրականութեան մէջ կանոնիս գոյութիւն ունէին ցանուցիւր և յետոյ են իրար կցուել և մի մարմին կազմել: Հիպոլիտի օրինակը խրատական է: Նրա անունով մեզ հասած մի բեկոր մտած է Եզնիկի շէնքի մէջ իբրեւ թանգագին քար: Ուղիղ այն հարցին է վերաբերում, որը հետաքրքրում է մեր հեղինակին: 1. «Ոմանք ի հարցն անմահ ասացին զմարդ: 2. Այլը՝ ոչ, անմահ ասեն և ոչ մահկանացու, այլ ընդունիչ կամ մահու կամ կենաց: 3. Բայց այլը և վիճեն ևս երեւ ժականացու եղև և մեղանչելի, որպէս թէ աստուած պարտ իջէ մահու նորա և մեղաց: Եւ զայն ոչ գիտեն եթէ անմիտք վաղենտիանոսացն են, որք բնութեամբ և ծննդեամբ ասեն զմեզսն. և զնոյն հաստատեալ ասեն սոքա, եթէ որ անմահ ոք է ոչ մեղանչէ, որպէս թէ ասացնն թէ որ մեղանչելի ոք է, նմա չէ մարդ ոչ մեղանչելի՝:

1. Դարբիշ Կաթողիկոսը (596-604). Chabot, Sy-nod. 459.

2. Եզնիկի յառաջաբանի՝ «Ճա և որ ընդ ճառագայթս արեգական հայել կամիցի, պարտի զպարտութիւն աւանդ՝ զաշտն և զբիթն ի բաց պարզել, զի մի մթաքն՝ որ զբոցն շողայցնն արգել հայելոյ ի յտակութիւն լուսնոյ լեցիւն», յիշեցնում են Պրոկլի Թերթի՝ «զի աչք բմաբերք զարեգական ճառագայթս սուրբս ընդունել չկարեն և մտքս հրանդայեալ է հաստաց շարճրու»:

Թեան սեղը հայել չկարեն» λημὼν γὰρ σφραλισμός ἡλίου ἀκτινας καθαρῶς οὐ δέχεται καὶ ἀποσυνδύα πλοταῖς οὐ προσεται Եփես. Այս միակ նախադասութեան բառական է, որ Եզնիկի ճանօթութիւնը Պրոկլի Թերթին անկեղծապէս կայացանէ:

3. Ձեռ. Պարբիւ Աղ. Մասնեղ. Թիւ 116-118, Թուղթ 110 Գ. 2. Գալէմարեանի հրատարակութեան մէջ կան անճշգրտութիւններ: Անկասկէ Մեացիւ ձեռագրում պատկաւ տողերը ստորին լուսանցքի եղծման հետեւեցով:

Հիպպոլիտը հերքում է առաջին և երրորդ կարծիքը և ընդունում երկրորդը, կանգ առնելով անձնխնամութեան հողի վերայ, ինչպէս Նիզկէն. «Ուղղոց մօտաց, այն է թէ արար Աստուած զմարդն ընդունիչ պատուիրանաց և մահու», ահա Հիպպոլիտի լուծումը:

Այսպէս է մտածում, նկատենք ի դէպ, և Հիպպոլիտի ժամանակակից Թէոփիլ Անտիոքացին. «οὐτε οὖν ἀθάνατον αὐτόν ἐπολιγμένον οὐτε μὴν θνήσκον, ἀλλὰ θεκτικὸν ἀμφοτέρων», այսինքն, «ոչ անմահ զնա արար և ոչ մահկանացու, այլ ընդունիչ երկրորդն»:

Յերրորդ կարծիքը իմ է մանկանացու եղև յիշեցնում է Պիլատի «Adam mortalem factum»: Արդեօք Հիպպոլիտի թարգմանութեան առիթը դարձեալ նոյն Պիլատեան վէճերը չեն եղել, աւելի հեղինակաւոր հերքում խորթ լուսման դժուար թէ կարելի լինէր գտնել:

(Շարայարեի)

Պրոֆ. Ն. Արուս

ԼԵՃՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՆՈՐ ԲԱՌԵՐ

ՈՍԿԵԲԵՐԱՆԻ ՄՍՏԹԷԻ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

(ԳԻՏ. Ա-Գ, ա. ՎԵՆԵՏ. 1826)

Ծանօթ. — Այս և յաջորդ զլսի համար անհրաժեշտ էր ունենալ բնագիրները. բայց առ այժմ ինձ համար այդ անկարելի է. այնու ամենայնիս ևս կարեւոր համարեցի հաւաքել հոս բոլոր խնդրական բառերը իմ բացատրութիւններով միասին, առաջարկելով որ ձեռնհասները լրացնեն իմ պակասները:

1. Այգոյց

Որ ի ներքուստ ի սրտէն ելանիցէ, և մինչ ի ներքս կայ՝ պղծէ, և յորժամ արտաքս ելանէ՝ պղծէ... Բայց Մարկոս ասէ և սրբէ յայցոյց կերակրոց (Ոսկ. մ. ր. 26, էջ 731):

Բառին գործածութիւնը անյարմար է. ձեռագրին լուսանցքին վրայ դրուած է յայցոց, որ նոյնպէս անյարմար է. Կ'երևայ թէ զըշգրտական աղաւաղութիւն մ'է, որուն մարդու ձեռ կը դժուարիմ գուշակել. Հեղինակին ակնարկած տեղը (Մարկ. է. 19) կը կարդանք «և սրբէ զամենայն կերակուր»:

2. Փալմսու

Կոչէ զմամոնայն տէր, ոչ վասն նորա ինչ բնութեան, այլ վասն այնոցիկ՝ որ ընդ նովան երթեալ զակնուցուն: Սովին օրինակաւ և զորովայն աստուած կոչէ. ոչ ըստ նորա ինչ պատուոյ, այլ ըստ ծառայացելոցն թշուառութեան (Ոսկ. մ. ա. 21, էջ 336):

Բոլորովին նոր բառ մ'է. ընդ նովան խնդիրը և ծառայել բառին համադրութիւնը կը ցուցնեն որ կը նշանակէ «հպատակել»:

3. Գրամանգ

Որ չէ ընդ իս, ասէ, նա հակառակ իմ է. և որ ոչ ժողովէ ընդ իս՝ ցրուէ... Որ ոչ ընդ իս ժողովիցէ և ոչ ընդ իս իցէ, իմ գործակից լինել ոչ իցէ: Եւ զինչ ասացից գործակից. զի և զրահանգ ևս լինի՝ զիմ ժողովեալսն ցրուել (Ոսկ. մ. ր. 16, էջ 608):

Նոր Հայկ. և Զախլախեան չունին այս բառը. գիտեն միայն Հին Հայկ. և Առձ. բառարանները. Առաջինը կը գրէ գրահանգ կամ գրահագ և կը մեկնէ «խռ, հետս, անհաւան». երկրորդը կը զնէ միայն գրահանգ, ինչ և կը մեկնէ «հետէ ըլլալ (շահանգ)»:

1. Theophyli, ad autogenum. II, 27. P. G. VI, col 1084.